

La transmissió lingüística intergeneracional: el reflex de la vitalitat d'un idioma

Xaquín Loredo Gutiérrez

Seminario de Sociolingüística de la Real Academia Galega
xaquinl@gmail.com

Resum: La transmissió lingüística intergeneracional es pot definir com el procés mitjançant el qual una llengua es transmet (o no) d'una generació a la següent, mecanisme que es produeix en la majoria dels casos a través de la família. Aquest article examina la importància d'aquest indicador com a mitjà per explicar el present i futur proper d'una llengua. També esmentarem els factors més rellevants involucrats en l'opció familiar de reproduir o no reproduir amb els seus descendents la llengua que els van transmetre els seus progenitors. La segona part del treball té com a finalitat presentar un retrat de la transmissió lingüística del gallec a Galícia i del català a Catalunya amb el propòsit d'exemplificar la utilitat de la reproducció per analitzar la vitalitat lingüística de les llengües i els factors que van afectar la transmissió d'aquests idiomes.

Paraules clau: transmissió lingüística, substitució, revitalització, català, gallec, sociolingüística

La transmisión lingüística intergeneracional: el reflejo de la vitalidad de un idioma

Resumen: La transmisión lingüística intergeneracional se puede definir como el proceso mediante el cual una lengua se transmite (o no) de una generación a la siguiente, mecanismo que se produce en la mayoría de los casos a través de la familia. Este artículo examina la importancia de este indicador como medio para explicar el presente y futuro próximo de una lengua. También mencionaremos los factores más relevantes involucrados en la opción familiar de reproducir o no reproducir con sus descendientes la lengua que les fue transmitida por sus progenitores. La segunda parte del trabajo tiene como finalidad presentar un retrato de la transmisión lingüística del gallego en Galicia y del catalán a Cataluña con el propósito de ejemplificar la utilidad de la reproducción para analizar la vitalidad lingüística de las lenguas y los factores que afectaron a la transmisión de estos idiomas.

Palabras clave: transmisión lingüística, substitució, revitalizació, catalán, gallego, sociolingüística

Intergenerational linguistic transmission: the reflection of language vitality

Abstract: Intergenerational linguistic transmission can be defined as the process by which a language is transmitted (or not) from one generation to the next, a mechanism that occurs in the family in the majority of cases. This article examines the importance of this indicator as a means to explain the present and future of a language. We will also mention the most relevant factors involved in the family choice of reproducing or not reproducing

with their descendants the language that was transmitted to them by their parents. The second part of the paper aims to present a portrait of the linguistic transmission of Galician in Galicia and of Catalan in Catalonia to exemplify the usefulness of reproduction in order to analyse the linguistic vitality of languages and to analyse the differential factors that affected the transmission of these languages.

Keywords: linguistic transmission, language shift, revitalization, Catalan, Galician, sociolinguistics

1. LA IMPORTÀNCIA DE LA TRANSMISSIÓ INTERGENERACIONAL

La transmissió intergeneracional és el procés pel qual una llengua es transmet, o no, d'una generació a la següent, mecanisme que es produeix en la majoria dels casos a través de la família (Torres-Pla 2011, 2015). La UNESCO defineix que una llengua està en perill quan «els seus parlants deixen d'usar-la, l'usen en cada vegada menys àmbits de comunicació i deixen de transmetre-la de generació en generació. És a dir, no hi ha nous parlants, ni adults ni nens» (UNESCO 2003: 2). Aquesta organització assenyalava que els principals factors mitjançant els quals es podia conèixer la vitalitat d'una llengua eren: 1) transmissió intergeneracional; 2) nombre absolut de parlants; 3) proporció de parlants sobre el conjunt de la població; 4) canvis en els àmbits d'ús de la llengua; 5) resposta a nous àmbits i mitjans, i 6) disponibilitat de materials d'aprenentatge i ensenyament de la llengua (UNESCO 2003: 6).

Entre els factors esmentats la transmissió intergeneracional té un paper destacat; de fet, l'anàlisi de si una llengua es transmet o no d'una generació a la següent és el criteri més utilitzat per avaluar la vitalitat d'un idioma. No obstant això, cal tenir en compte que aquest factor és important però insuficient per determinar la situació d'un idioma. El paper destacat de la transmissió lingüística ja va ser indicat amb anterioritat per Fishman (1991), autor que assenyalava que la transmissió de pares a fills se situava com el punt d'inflexió entre el manteniment o la recessió d'un idioma. Així, una comunitat lingüística que transmetia la seva llengua de pares a fills tenia unes bones perspectives de futur, ja que s'assegurava el seu manteniment, però al moment que aquesta transmissió s'interrompia, aquesta comunitat lingüística entrava en una complicada dinàmica de substitució lingüística. De fet, l'escala utilitzada per la UNESCO per avaluar la vitalitat de les llengües (Austin i Sallabank 2011) categoritza una llengua com «amenaçada» si els nens no aprenen la llengua familiar com a llengua inicial.

2. EL PAPER DE LA FAMÍLIA

Fishman (1991) afirmava que la família és la institució fonamental per al manteniment de qualsevol llengua, quan les famílies d'una comunitat no transmeten el seu idioma a la següent generació falla el pilar principal que sosté la seva reproducció. A partir d'aquest moment, el futur d'aquest idioma es veuria compromès. No obstant això, no cal perdre de vista que els processos de transmissió intergeneracional no estan vinculats únicament a aquesta institució, sinó que hi ha altres factors importants com el sistema educatiu, la comunitat o els mitjans de comunicació (Williams 2005). D'aquí la importància que aquestes agències estiguin sincronitzades per afavorir la transmissió lingüística. Si no fos així, pot ocórrer que la família tingui un paper actiu en la reproducció però l'acció de les altres agències acabi per canviar la distribució funcional de les llengües en aquest context (Ramallo 2012).

La institució familiar no és un ens independent en la societat on es desenvolupa; en realitat, la relació entre família i societat ha estat objecte d'estudi d'un gran nombre de recerques en la sociolingüística moderna. Els factors que afavoreixen que un sistema

familiar opti per reproduir o no reproduir una llengua són variats, tant en nombre com en nivell. Hi ha factors d'índole macrosocial que incideixen sobre el sistema familiar a través de variables rellevants com el prestigi de la llengua i l'endogàmia lingüística del grup o la parella.¹

El prestigi té un pes molt important en la reproducció i producció lingüístiques (Williams 2005). Aquest factor està relacionat amb les atribucions que s'adjudiquen a les diferents llengües; atribucions que exerceixen un efecte sobre l'estatus socioeconòmic de les persones que les utilitzen. Aquestes característiques no inherents a cap idioma indiquen el valor funcional que tenen l'aprenentatge i la pràctica d'un idioma en l'estructura social (Ramallo 2012). Per tant, l'absència de prestigi d'una llengua contribuirà a l'emergència d'una desmotivació per transmetre-la i utilitzar-la, mentre que una llengua socialment prestigiada fomentarà un efecte contrari. Un altre factor de gran transcendència està lligat al nivell d'endogàmia lingüística del grup o la parella (Seminario de Sociolingüística da RAG 2011, Williams 2005), ja que els contextos amb comunitats petites amb alts nivells d'endogàmia n'afavoreixen el manteniment.

3. LA RECLADA EN LA TRANSMISSIÓ INTERGENERACIONAL DE LA LENGUA GALLEGA

Durant els últims cinquanta anys Galícia sofreix un procés de transformació important, convertint-se en una societat més urbana i terciaritzada. La societat gallega dels anys 50 tenia un alt nivell de població rural centrada en el sector primari, que preservava un alt índex d'ús del gallec. Aquests contextos de gran importància per a la preservació del gallec van ser minvants des dels anys 60 fins a l'actualitat. En aquest procés, la població gallega es va anar concentrant en una franja urbana occidental —eix atlàntic— i a les ciutats de l'interior, però encara existeix una part important que viu en llogarets i nuclis petits.

Aquesta transformació de la societat gallega va incidir sobre les famílies gallegoparlants i les seves decisions de transmetre o no transmetre la seva llengua a la generació següent. El trasllat de la població del camp cap a la ciutat d'aquells anys vaser una de les causes del procés de desgalleguització ocorregut a Galícia. Per analitzar la relació entre la urbanització de la societat gallega i la reculada de la transmissió lingüística recollim els usos familiars el 1992 de les persones entre 35 i 49 anys. Comparant la presència del gallec en els usos dels progenitors amb els dels fills obtindrem un indicador de la transmissió intergeneracional; indicador que delimitarà en quina mesura aquesta comunitat lingüística reproduceix la llengua dels seus progenitors amb els seus fills. La llengua amb els avis amplia el període temporal per analitzar ja que estem parlant de dues generacions.

El Gràfic 1 presenta la reculada de la transmissió del gallec ocorreguda a Galícia durant l'últim terç del segle, moment en el qual la societat gallega estava en ple procés de transformació. Mentre la població rural, fonamentalment gallegoparlant, preservava la vitalitat del gallec mantenint-ne la transmissió; les ciutats gallegues eren brou de cultiu per a la substitució del gallec pel castellà.

Durant aquests anys, nou de cada deu persones residents en el context rural utilitzaven el gallec amb els seus progenitors i avis. En aquest context, la reproducció del gallec amb els fills va sofrir una lleugera reculada, com es demostra si comparem la llengua utilitzada amb els progenitors i la utilitzada amb els fills. La presència de l'idioma gallec és menor quan es dirigeixen als fills que quan es dirigeixen als progenitors (Dif. %: -14,1%).² Malgrat

¹Per a més informació vegeu Sorolla (2016) i Williams (2005).

²Diferència % (Dif. %)= Percentatge d'ús de gallec amb els fills - Percentatge d'ús de gallec amb els progenitors.

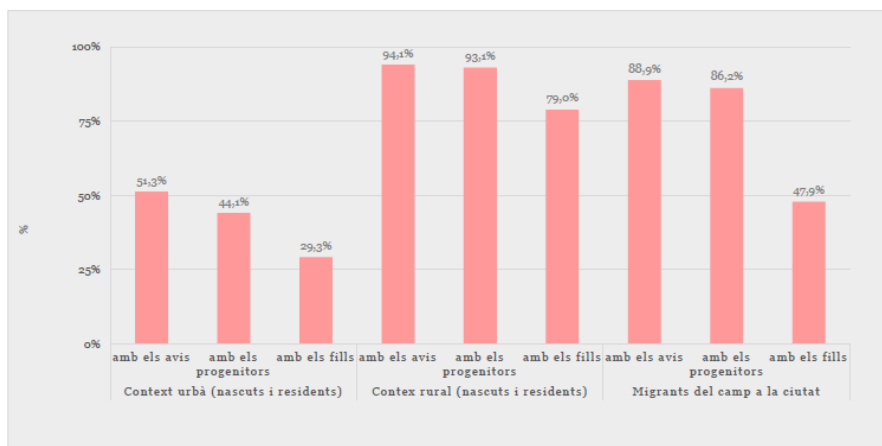
aquesta degradació en la transmissió, el món rural va tenir una importància decisiva perquè aquesta llengua arribés al segle XXI amb una elevada vitalitat demogràfica, ja que el 75% de les persones que utilitzen el gallec amb els seus pares mantenen aquesta mateixa llengua amb els fills.

L'idioma gallec era (i encara és) una llengua poc prestigiada ja que estava (i està) associada a les classes socioeconòmiques més desfavorides (Seminario de Sociolingüística, RAG 2003). No obstant això, la falta de prestigi no va tenir una especial incidència sobre la transmissió lingüística en el context rural durant aquests anys. Aquest factor quedava difuminat per un context poc dinàmic amb una alta densitat de xarxes d'interacció en gallec i una baixa autoconfiança comunicativa en castellà d'aquelles famílies amb baix nivell acadèmic.

La situació sociolingüística a les ciutats durant aquells anys era totalment diferent de la que hi havia en el context rural. La presència del gallec en les interaccions amb la família en les persones que van néixer a les urbs gallegues era la meitat que en el cas del rural (44,1% amb els progenitors), usos que estaven en plena recessió quan es comparaven els usos entre generacions (Dif. %: -14,8%). De fet, un terç de les persones que utilitzaven el gallec amb els seus progenitors ja no el transmetien als seus fills (Taxa %: -33,6%).³ Centrant la nostra anàlisi en les persones que van migrar del camp a la ciutat, és aquí on es perceben clarament els problemes sociolingüístics de la llengua gallega. En aquest grup gallegoparlant familiar (nou de cada deu parlaven en gallec amb els seus ascendents), es produeix una greu ruptura de la transmissió intergeneracional. Aquesta ruptura va ser de tal gravetat que en una generació la diferència percentual d'ús del gallec entre progenitors i fills aconseguia la xifra de 38,3%, és a dir, gairebé la meitat dels emigrants que parlaven en gallec amb els seus progenitors acaben per no reproduir aquesta llengua amb els seus fills, canvien al castellà (Taxa %: -44,35%). La societat urbana, a l'inrevés que la rural, és una societat més dinàmica i que proporciona als emigrants del camp una possibilitat d'ascens social que no tenien en el seu lloc d'origen. Aquest grup, quan arriba a la ciutat, utilitza tots els recursos al seu abast per afavorir la seva integració i el seu ascens social. Una forma per afavorir aquesta integració i mobilitat social ascendent va ser anar incorporant l'idioma castellà al seu repertori tant en l'àmbit formal com informal i, per tant, optant per deixar de fer servir la llengua familiar amb els fills.

³Taxa %= [(Percentatge d'ús de gallec amb els fills - Percentatge d'ús de gallec amb els progenitors) / Percentatge d'ús de gallec amb els progenitors]x 100.

GRÀFIC 1. Ús del gallec amb els avis, progenitors i fills segons el lloc de naixement i residència. Població de 35 a 49 anys. Percentatges. 1992

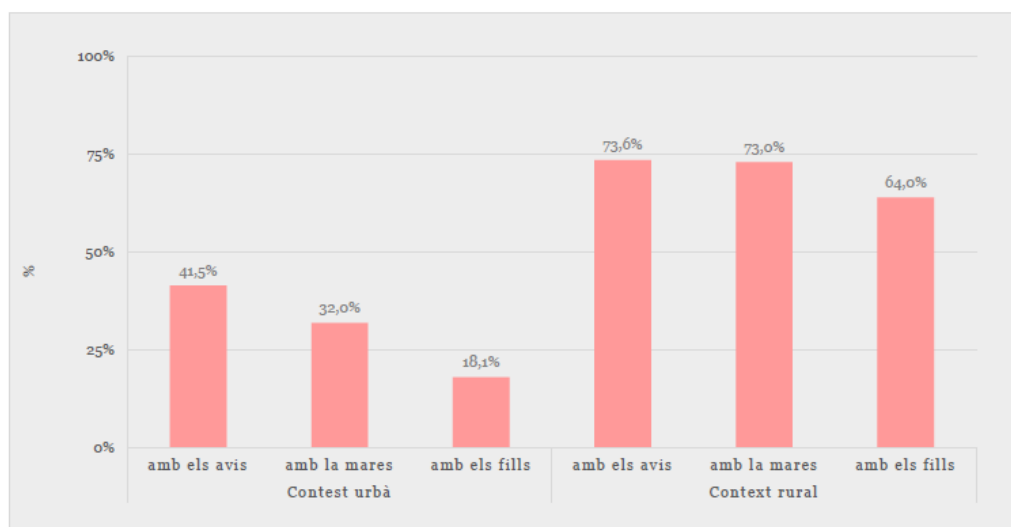

Font: Elaboració pròpia a partir de Seminario de Sociolingüística, RAG (1995)

Dues dècades després (l'any 2013), la transmissió del gallec segueix sofrint les conseqüències del procés d'urbanització a Galícia (Gràfic 2). El món rural continua sent el bastió de la llengua gallega; de fet, la deterioració que es percebia dues dècades enrere està en recessió (Dif. %: -9%). A més, cal assenyalar que els índexs de natalitat en el context rural estan baixant d'una manera alarmant. Per contra, les ciutats segueixen en recessió: hi ha un terç de residents que utilitzen el gallec amb els seus progenitors (32%), que es tradueix en un 18,1% de persones que es dirigeixen en gallec als seus fills (Dif %: -13,9).

Avui, la falta de valor instrumental de l'idioma gallec en relació amb el castellà (i altres llengües), juntament amb la seva baixa densitat lingüística, estarien a la base de la recessió que continua produint-se a les ciutats gallegues. De fet, una de les ciutats gallegues on s'està invertint aquesta situació és Santiago de Compostel·la, ciutat on el gallec té un poder integratiu i instrumental més elevat a causa del valor simbòlic que té aquesta ciutat per Galícia.

GRÀFIC 2. Ús del gallec amb els avis, mares i fills segons lloc de residència. Habitants d'entre 35 i 49 anys. Percentatges. 2013

Font: Elaboració pròpia a partir d'Instituto Galego de Estatística, IGE (2013)

4. L'AVANÇ DE LA TRANSMISSIÓ INTERGENERACIONAL DEL CATALÀ

Com a contrapunt de la reculada de la transmissió intergeneracional de la llengua gallega, relacionat amb les profundes transformacions succeïdes en la societat gallega durant la segona meitat del XXI que encara se segueixen succeint, presentem les dades d'una altra llengua: la catalana a Catalunya, on la transmissió no és recessiva sinó tot el contrari.

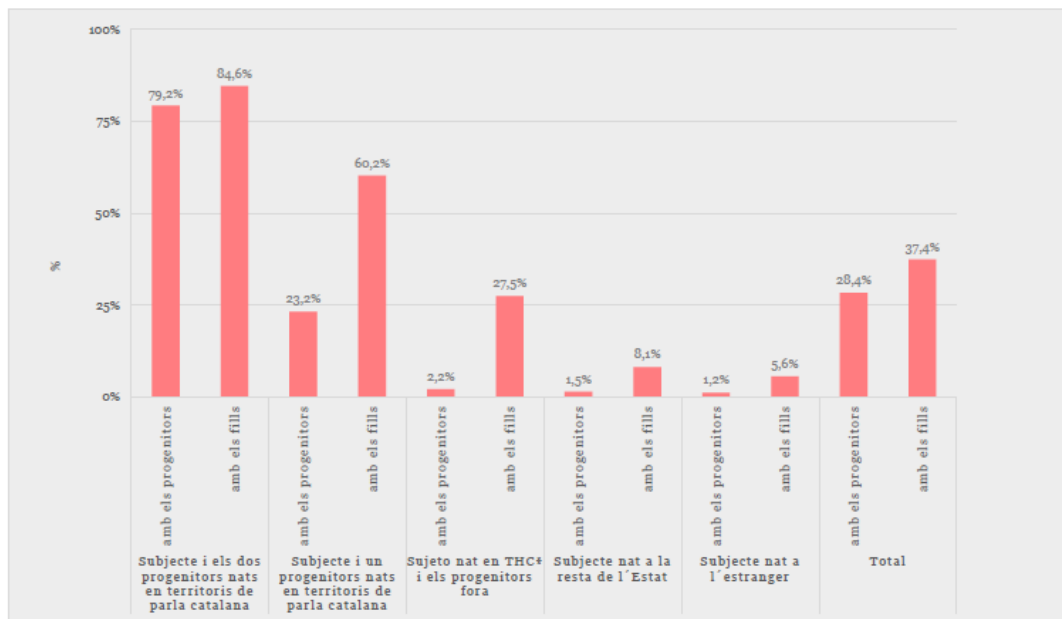
El creixement socioeconòmic de Catalunya durant aquests últims anys ha estat enorme. Un indicador d'aquest creixement és el factor demogràfic. De fet, a principis d'aquest segle la seva població va augmentar de 6,3 a 7,5 milions de persones. Aquests canvis socioeconòmics han plantejat una sèrie de reptes a la societat catalana, un dels quals està relacionat amb els immigrants de fora del territori català, ja que un alt percentatge de la població catalana té aquest perfil. Els moviments migratoris suposen un repte sociolingüístic per a qualsevol territori amb llengua pròpia.

Si fem una distribució per lloc de naixement, segons dades del 2013, un 18,8% hauria nascut en algun indret de la resta de l'Estat espanyol i un 17,5% a l'estranger (Generalitat de Catalunya 2015: 7). Una de les diferències fonamentals entre la societat gallega i la catalana està relacionada amb els moviments de població: mentre a Galícia va haver-hi un trasllat del camp a la ciutat i una emigració cap a fora del territori, Catalunya es caracteritza per ser territori receptor d'immigrants. Aquesta dada és indicativa de la vitalitat econòmica d'una i una altra societat, juntament amb els diferents problemes que s'han d'afrontar en cadascun dels casos. La segona diferència fa referència al prestigi d'una i una altra llengua, que acaba influïent en la reproducció o no reproducció lingüística. Mentre el gallec es va associar a les classes socioeconòmiques més deprimides del context rural, el català es va associar a una població autòctona, urbana, burgesa, que va liderar el procés d'industrialització a Catalunya (Boix-Fuster 1993, Sorolla 2015, Woolard 1992).

La presència del català en els usos familiars el 2013 oscil·la entre els 30 punts percentuals (28,4%) amb els progenitors i els 40 punts (37,4%) amb els descendents (Torres-Pla 2015:20); en tot cas, inferiors als del gallec. La diferència fonamental entre aquestes dues comunitats lingüístiques se centra en la transmissió lingüística.

La reproducció del català no solament es manté sinó que avança, això és, la llengua està més present amb els fills que amb els progenitors (Dif. %: +12,6%), mentre que a Galícia la presència de gallec retrocedeix (Dif%: -12,4%). El Gràfic 3 informa dels usos de familiars (progenitors, fills) en relació amb l'origen familiar el 2013, variable fonamental que explica les diferències en la intensitat de l'avanç de la transmissió familiar a Catalunya. El prestigi del català i el nivell d'endogàmia també estan presents en la transmissió intergeneracional d'aquesta llengua. El català està impregnat amb un conjunt d'atribucions que exerceixen un efecte positiu per mantenir o augmentar l'estatus socioeconòmic de les persones que l'utilitzen (Woolard 1992) i, malgrat el gran nombre de població immigrant, aconsegueix pel seu poder d'atracció unes xifres positives de transmissió intergeneracional. Malgrat que les xifres generals d'ús habituals es vegin afectades per l'entrada de perfil poblacional, les previsions futures són positives ja que indiquen que generació rere generació es van incorporant parlants. De fet, els majors avenços en la transmissió es relacionen amb les parelles mixtes (Dif. %: +37%) i persones nascudes a Catalunya amb progenitors de fora (Dif. %: 25,3%).

GRÀFIC 3. Ús del català amb els progenitors i fills segons origen familiar.
Percentatges. 2013

Font: Elaboració pròpia a partir de Torres-Pla (2015:18)

5. CONCLUSIONS

La transmissió lingüística és un indicador de vital importància per al present i futur d'un idioma. Quan les famílies d'una comunitat no transmeten a la seva llengua a la generació següent, falla el pilar principal que sosté la reproducció lingüística d'una llengua. A partir d'aquest moment, el futur d'aquest idioma es veuria compromès.

La família és un sistema afectat pels canvis de la societat on està immersa. Per tant, les modificacions en els mecanismes de transmissió lingüística estan relacionades amb canvis d'índole macrosocial que afecten els comportaments lingüístics de les famílies a través de mecanismes intermedis, com el prestigi associat a una llengua o el nivell d'endogàmia de grup o parella.

La transmissió del gallec es troba en un període de reculada, especialment a les ciutats, circumstància relacionada amb els canvis socioeconòmics soferts per la societat gallega durant la segona meitat de segle XXI amb la baixa instrumentalitat adjudicada a aquesta llengua en relació amb el castellà. Aquestes dinàmiques encara s'estan sofrint però es comencen a percebre signes de canvi; canvi associat a un perfil gallegoparlant de classe mitjana urbana, altament qualificat, que pot revertir els estereotips associats al gallec. Per contra, la transmissió del català a Catalunya és de signe contrari, ja que és una llengua associada a posicions de prestigi per la seva relació amb classes dirigents autòctones durant el procés d'industrialització catalana. Aquesta associació de llengua i estatus afavoreix que els immigrants de fora de Catalunya vagin incorporant el català al seu repertori amb l'objectiu d'afavorir la seva integració i ascens social.

6. REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

AUSTIN, PETER. K.; SALLABANK, JULIA (2011). *The Cambridge Handbook of Endangered Languages*. Cambridge: Cambridge University Press.

BOIX-FUSTER, E. (1993). *Triar no és trair. Identitat i llengua en els joves de Barcelona*. Barcelona: Edicions 62.

FISHMAN, JOSHUA AARON (1991). *Reversing language shift: Theoretical and empirical foundations of assistance to threatened languages*. Clevedon: Multilingual Matters.

GENERALITAT DE CATALUNYA (2015). *Anàlisi de l'Enquesta d'usos lingüístics de la població 2013. Resum dels factors clau*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura. Direcció General de Política Lingüística
<http://llengua.gencat.cat/web/.content/documents/publicacions/btpl/arxiu/15_EULP_2013_factors_clau.pdf> [Consulta: 3 febrer 2017]

RAMALLO, FERNANDO (2012). «El gallego en la familia entre la producción y la reproducción». *Caplletra: Revista Internacional de Filología*, 53 (Tardor 2012), 167-191.
<<http://roderic.uv.es/bitstream/handle/10550/48430/4065744.pdf?sequence=1&isAllowed=y>> [Consulta: 3 febrer 2017]

SEMINARIO DE SOCIOLINGÜÍSTICA, RAG (2011). *Mapa sociolingüístico de Galicia 2004. Actitudes lingüísticas en Galicia*. A Coruña: Real Academia Galega.

—(2003). *O galego segundo a mocidade: unha achega ás actitudes e discursos sociais baseados en técnicas experimentais*. A Coruña: Real Academia Galega.

—(1995). *Usos lingüísticos en Galicia*. A Coruña: Real Academia Galega.

SOROLLA, NATXO (2016). *Tria de llengües i rols sociolingüístics a la Franja des de la perspectiva de l'anàlisi de xarxes socials*. Tesis doctoral. Universitat de Barcelona.

TORRES-PLA, JOAQUIM (2015). «La transmissió lingüística intergeneracional». GENERALITAT DE CATALUNYA. *Anàlisi de l'Enquesta d'usos lingüístics de la població 2013. Resum dels factors clau*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura. Direcció General de Política Lingüística, 18-21.

—(2011). «La transmissió lingüística intergeneracional». SOLÉ, JOAN (ed.). *Enquesta d'usos lingüístics de la població 2008: Anàlisi. Vol.: I: Les llengües a Catalunya: Coneixements, usos, transmissió i actituds lingüístics*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura. Direcció General de Política Lingüística.

UNESCO (2003). «Language Vitality and Endangerment». Paris: Documento adoptado por la *Reunión Internacional de Expertos sobre el programa de la UNESCO "Salvaguardia de las lenguas en Peligro"*
<http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CLT/pdf/LVE_Spanish_EDITED%20FOR%20PUBLICATION.pdf> [Consulta: 3 febrer 2017]

WILLIAMS, GLYN (2005). *Sustaining Language Diversity in Europe. Evidence from the Euromosaic Project*. Basingstoke: Palgrave.

WOOLARD, KATHRYN ANN (1992). *Identitat i contacte de llengües a Barcelona*. Barcelona: Edicions de la Magrana.